

Sagokungen i vågornas skugga

■ **Tsunamiretorik 1.** Stadshuset i Stockholm 10 januari 2005: Minnesstund för tsunamins offer och tre tal ska hållas. Först i talarstolen är kungen. Erik Winerö analyserar här kungens tal – innan nästa artikel tar sig an Göran Perssons och K.G. Hammars tal.

Av Erik Winerö

Det rådde en ödesmättad stämning i Stockholms stadshus. Benny Anderssons orkester hade precis spelat en sorgevisa och det var dags för dagens första talare. Med långsamma steg gick kungen upp för trapporna mot talarstolen. I sin hand höll han ett par hopvikta papper.

”Vi har samlats här idag...”.

Goda tal byggs ofta upp som en stegring; inledningen bör vanligtvis vara avspänd, behaglig och inkluderande, mitten mer saklig samt undervisande och slutet mer känslösamt. Detta är också en god beskrivning av dispositionen i kungens tal i Stockholms stadshus.

Talet inleds anaforiskt med tre meningar som börjar med ordet vi. Talets tes är vid första anblicken att vi skall hjälpa varandra. Men granskar man talet lite noggrannare finner man att det i själva verket driver två teser. Den andra är visserligen något mer underliggande, men dess innebörd är fundamental. Tesen är *jag är en av er* och framgår implicit redan i talets tredje mening. Syftet med talet är givetvis utåt sett att trösta men man får inte undervärdera den politiska

betydelsen. Kungen, och hela monarkin för den delen, har under senare år varit kraftigt ifrågasatt. Inte minst stormade det rejält kring kungahuset efter kungens uttalande vid stadsbesöket i Brunei under februari 2004. Nu, där i stadshuset, hade kungen en möjlighet att revanschera sig.

Idealisk situation

Måndagen den tionde januari var Stockholms stadshus fyllt av människor, än fler satt bänkade framför TV-apparaterna, ingen var oberörd. Vi var skakade långt in i folksjälen efter händelserna. Mediarapporteringens bilder ville inte lämna våra näthinnor. Alla kände eller kände till någon som var personligen berörd. Engagemanget var stort, likaså behovet av stöd och tröst. När kungen därför ställde sig i talarstolen var ingen ointresserad eller fientlig, ingen kunde förhålla sig neutral till vad som hade hänt. Utgångsläget var alltså ur ett talarperspektiv idealiskt.

En dödssynd inom retoriken är att verka för proffsig, för överlägsen. Vi människor tycker helt enkelt inte om när

Från kungaparets resa till Thailand feb 2005. Kung Carl Gustaf bugar vid besöket på en minnesplats för offren för flodvågskatastrofen i Phuket. (Foto Leif R Jansson / SCANPIX)

andra talar ”ner” till oss. Som talare är det därför vanligtvis viktigt att verka ödmjuk (*humiliatio*). När vi i Sverige talar om ödmjukhet är en eftersträvt norm det som brukar kallas ”folklighet”. Just detta har också under senare decennier präglat kungahuset i den mening att kungafamiljen medvetet har försökt porträtteras som just folklig, något som den har lyckats ganska bra med. På senare år har dock bilden förskjutits något, troligtvis på grund av det ökade fokus som lagts på kungabarnen. Problemet är att de inte längre är några småbarn. Bilden av en familj med småbarn är helt enkelt mer folklig än bilden av en familj med tre utflugna överklassungdomar.

I vilket fall var det för kungen av stor vikt att i sitt tal omedelbart visa sin position, visa att han stod som en av oss och att han talar med oss i motsats till en som står utanför/ovanför och som talar till oss. Det är också intressant att se på dispositionen i talets första tre meningar.

Vi har samlats här idag för att hedra dem som mist livet och dem som saknas efter katastrofen i Sydostasien. Vi tänker på alla nära och kära som för bara några dagar sedan var en

självklar del av vår familj, kamratkrets, skolklass eller syskonskara men som inte längre finns mitt ibland oss. Vi har samlats idag för att stödja och försöka hjälpa varandra i denna svåra tid.

I den första meningen talar kungen om varför man har samlats. Meningen beskriver det yttre, det allmänna, något som alla kan hålla med om – vi skall hedra dem som saknas. I den andra rör han sig något ifrån det allmänna, men fortfarande kan de allra flesta känna sig inkluderande i kontentan – vi tänker på dem. I den tredje meningen vänder dock kungen på perspektivet och ger ytterligare en orsak för sammankomsten – vi skall hjälpa varandra.

Vi ser alltså hur kungen först plockar upp en gemensam nämnare, en allmän uppfattning. Just detta är ett klokt retoriskt drag eftersom de flesta rimligtvis håller med. Om man som talare får publiken vänligt inställd redan från början, och dessutom lyckas få dem att tro att de är av samma uppfattning som en själv, skapas givetvis en god förutsättning för att de även håller med om man senare hävdar något av en mindre allmän uppfattning.

Vidare är det intressant att kungen väljer att fokusera på dem som är kvar, på dem som sörjer och saknar, och inte på dem som saknas. Genom att göra det lyckas han nämligen med konststycket att skapa en identifikation mellan de sörjande och honom själv. Om han istället inlett med att tala om saknade personer skulle troligtvis många ha misstrott honom, såvida inte kungen själv kunnat relatera till en i katastrofen saknad familjemedlem, men någon sådan fanns inte. Vad kungen dock hade var en pappa som också hade mist livet i en tragisk olycka när kungen själv var barn. Men kungen väntar lite med att säga detta. Istället fortsätter han med att ställa två frågor: "Vad kan vi säga varandra?" och "Vad kan jag säga som kan vara er andra till hjälp?"

Frågan är vilken effekt talet hade haft om det hade inletts med den sista frågan. Rimligtvis hade det resulterat i en retorisk katastrof eftersom det just hade inneburit att kungen distanserat sig, ställt sig utanför, men nu när han redan har försäkrat att han är en av oss är tilltalet helt i sin ordning. Svaret på frågan är sedan att han egentligen inte har något att komma med, vilket han givetvis ändå menar att han har. Det handlar åter om det odmjukas princip.

Sagornas kung

Efter att så ha konstaterat att han endast kan ge sitt ord och med det kanske skänka hopp och lindring övergår åter jaget till ett vi. Frågan är vad vi kan göra men svaret blir vad kungen kan göra. Det är också detta svar som har kommit att bli något av talets signum:

Tänk om jag som kungen i sagorna kunde ställa allt tillrätta och sluta berättelsen med att "sedan levde de alla lyckliga i alla sina dagar".

Kopplingen till sagans värld är genial. Allusionen fungerar perfekt då det är otvetydigt vad den syftar på, den kan helt enkelt inte missförstås. Dessutom är den fräsch. Eftersom kungen i egenskap av sitt ämbete faktiskt mer eller mindre har ensamrätt på liknelsen har ingen annan kunnat urvattna den. Kungen fortsätter sedan med – "Men jag är precis som ni, en sörjande, sökande medmänniska". Här blir tesen "jag är en av er" explicit. Lägg dessutom märke till den stilistiskt eleganta formuleringen "sörjande, sökande medmänniska" – alliteration och tretal, inrim och uddrim. Den semantiska innebörden i ordet "medmänniska" är också intressant. Dels avser ordet en människa som är en av oss, dels avser det en som finns där och osjälviskt hjälper till. Ordet är således mer eller mindre en sammanfattning av talets två teser.

Sedan följer en kort berättande del. Här går kungen till det som kanske är allra känsligast, han går till barnen. Kungen talar om skolor där bänkarna efter loven kommer att stå tomma. Han använder återigen tretalet när han talar om

"nuet, framtiden och livet" och "vänskap, glädje och livfullhet". Det är svårt att finna mer stilistisk driven och pathosfylld retorik.

Härnäst kommer en sorts konklusion: "låt oss alla hjälpas åt". Här vänder hans sig uttalat till barnen som grupp. Vad som är intressant är hur kungen genom att vända sig till barnen kan tala utifrån positionen av ett överhuvud. Genom att gör detta undviker han att skriva de vuxna på näsan, även om han givetvis indirekt även vänder sig till dem. Just detta är ett klassiskt knep framförallt i sagans värld (som kungen omisstagligen redan har berört) där berättaren explicit vänder sig till barnet för att implicit förmedla en sensmoral som egentligen riktar sig till den vuxna världen. I sammanhanget relevant är även här att stanna vid formuleringen "teckningar, tårar, sorg och vrede". De första två orden är återigen tju-sigt allitererande. Men det är just ordet "teckningar" som i sammanhanget sticker ut, främst eftersom det hör hemma i ett annat sammanhang. Ändå passar det in i kontexten. Inte minst är det folkligt och framförallt konkret.

Identifikation

Tidigare nämndes att kungen försöker skapa en identifikation mellan honom själv och de som saknar och sörjer genom att dra parallellen till sin egen far.

Många barn har förlorat en eller båda föräldrar. Jag tror jag vet vad det vill säga. Jag har själv varit ett sådant barn. Min pappa omkom i en flygolycka när jag var mycket liten. Så jag vet vad det betyder att växa upp utan en pappa. Jämfört med många andra barn hade jag det säkert bra men för ett barn är en förlorad förälder alltid oersättlig. Jag vet något om den saken.

Här är valet av ordet "pappa" intressant. Det har en betydligt lägre stilnivå än exempelvis "far" eller "fader" och sticker i sammanhanget ut. Inte minst ger det en ökad känsla av just folklighet. Genom att kungen relaterar till sin far med ordet "pappa" blir kungen mer som oss andra, vilket också, som sagt, är hans ambition. Det hela är dessutom givetvis oerhört gripande och således pathosfyllt, men ändå främst (och för talet i sig mycket väsentligt) synnerligen ethosstärkande. Kungen har rätt att uttala sig i frågan. Som han själv uttrycker det: "Jag vet något om den saken." Det är också efter denna del som kungen för första gången vänder sig personligen, som kung och överhuvud, till åhörarna. Men märk väl att han inte talar om för dem vad de skall göra, han ber dem. Dessutom lyfter han fram en egen svaghet, som han menar sig dela med de flesta män i sin generation – oförmågan att visa känslor. Sedan kommer en effektfull antites. Kungen säger att vi alla endast är människor utan säkra svar men tillfogar att det ändå är något mycket, mycket stort i att faktiskt vara människa. Det hela är tju-sigt och inkluderan-

de, de flesta kan hålla med. Kungen undviker alltså risken att verka förmer genom inkluderande tal och smicker. Det är gamla retoriska grepp som alltid går hem. Talet avslutas sedan precis som det inleddes, anaforiskt – ”en ny tillvaro, ett nytt hopp, en ny gemenskap och en ny tillförsikt om framtiden”.

Högsta betyg

Hur skall man då klassificera talet? Enligt Aristoteles synsätt skulle det vid en första anblick rimligtvis kunna handla om ett lov- och klandertal. Detta eftersom kungen faktiskt inte ställer publiken någon fråga, han ber dem inte ta ställning till något. Men å ena sidan hävdar jag ju ändå att talet bland annat driver tesen vi skall hjälpa varandra, varpå syftet ur ett argumentationsperspektiv blir att övertyga lyssnarna att detta är riktigt. I sådana fall handlar det om att publiken skall ta ställning till något framtida, varigenom talet kanske bör klassificeras som ett politiskt tal. Å andra sidan menar jag även att talet också driver tesen *jag är en av er*, och i så fall ber kungen även lyssnarna att ta ställning till något som har varit eller något som är, vilket skulle betyda att det rör sig om ett juridiskt tal. Det hela tenderar att bli rörigt.

Aristoteles själv, och därigenom även den klassiska retoriken, var som sagt mest intresserad av de juridiska och politiska talen, främst eftersom det var dessa som handlade om att påverka. Vad detta dock har lett till är att genren demonstrativa tal har kommit att bli en sorts retorisk slaskkorg i vilken man placerar tal som är svåra att genrebestämma.

I vilket fall är det ett mäktigt retoriskt tal som kungen levererar. Det blev också väldigt uppmärksammat i medierna. Reaktionerna var idel positiva och man kunde läsa rubriker som ”Kungens tårfyllda sorgetal gick direkt in i folkets hjärtan” och ”Kungens tal får högsta betyg”. Expressen lät sina läsare skriva in och kommentera och folk uttryckte bland annat att kungen med sitt tal blev en verklig kung, att man var stolt över sin konung och att han verkade vara en oerhört mänsklig person. Någon skrev att det hade räckt med kungens tal och att resten kunde ha varit tysta (då syftande på bland andra Göran Persson och K.G. Hammar – se Daniel Kanje och Barbro Wallgren Hemlins artikel, s. 20).

I tidningarna ombads även ett flertal ”experter” uttala sig. Leif Levin, professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet, framhöll i Expressen redan dagen efter att talet var oerhört skickligt komponerat. Han menade att hemligheten låg i kombinationen av personlighet och symbolik. Bo Strömstedt, f.d. gästprofessor i praktiskt journalistik vid Göteborgs universitet, var i sin kommentar i Expressen den 15/1-05 närmast lyrisk och anspelade på Selma Lagerlöf när han skrev att ”Äntligen stod kungen i predikstolen!”.

Vem skrev?

Men det som visade sig vara det största intresset var inte själva talet utan frågan om vem som hade skrivit talet. Hade kungen verkligen gjort det själv? Strömstedt menade, att han definitivt hade det. Han hävdade, att det var alldeles för personligt för att vara författat av någon annan. Men många tvivlade. Hovet gav snabbt svar på tal – kungen hade själv skrivit talet i samråd med sina närmaste. Men spekulationerna om vem som verkligen låg bakom talet fortsatte. Den person, som främst lyftes fram, var hovets nye presschef, journalisten, författarinnan och Dramatens förre presschef Ann-Christine Jernberg. En annan person, som också nämndes, var den före detta ministern och riksdagsledamoten Ingemar Eliasson. I en artikel i Aftonbladet den 30/3-05 pekade faktisk Jernberg själv ut Eliasson som den som skrev det första utkastet till talet. Eliasson skall sedan ha gått igenom utkastet med den före detta presschefen Elisabeth Tarras-Wahlberg. Jernberg tillfogar dock att talet ändå till största delen var kungens eget verk. Ett annat, i sammanhanget, intressant uttalande i samma artikel är då Jernberg menar att hennes nya arbete vid hovet i stort liknar det som hon hade vid Dramaten. Som hon själv uttrycker det: ”Verksamheten går delvis ut på samma sak, att genomföra bra föreställningar.”

Det rimligaste är nog att tro att många personer var inblandade i skrivprocessen, och säkerligen var även kungen själv en av dessa. Men det bör antas att åtminstone ett proffs var med under processen. Själva debatten är faktiskt intressant ur ett retoriskt perspektiv. Då menar jag inte analysen av själva talet, utan snarare att det hela är ett mycket bra exempel på hur retoriska paralleller från förr och nu blir tydliga. De antika retorikerna skrev ofta tal för andra, det ansågs inte som något nedvärderande eller moraliskt förkastligt, det var naturligt. Det var heller inte ovanligt att man undervisade oskolade talare i hur man skulle framföra ett tal, precis som också kungen och hans familj fått hjälp med sitt actio av bland andra Margareta Krook. Vidare visade en undersökning av SIFO en vecka efter talet att hela 27 procent av Sveriges befolkning hade fått ett starkt förtroende för kungen.

Talet är alltså på många sätt ett ypperligt exempel på god retorik. Det är skickligt uppbyggt, välformulerat, elegant framfört och synnerligen övertygande. Det är retorik när den är som allra bäst.

Om författaren

Erik Winerö studerar svenska vid Göteborgs universitet

H.M. Konungen: Tal vid ceremoni den 10 januari 2005 i Stockholms stadshus över avlidna och saknade i katastrofen i Sydostasien

Vi har samlats för att hedra de som mist livet och de som saknas efter katastrofen i Sydostasien. Vi tänker på alla de nära och kära, som för bara några dagar sedan var en självklar del av vår familj, kamratkrets, skolklass eller syskon-skara, men som inte längre finns mitt ibland oss. Vi har samlats här idag för att stödja och försöka hjälpa varandra i denna svåra tid.

Vad kan vi säga varandra och vad kan jag säga, som kan vara Er andra till hjälp? Det känns som om orden tagit slut, eller som om de aldrig funnits, de ord som skulle kunna formulera vår sorg, saknad, vanmakt och vrede. Tystnad känns som det enda rätta språket inför allt detta obegripliga, övermäktiga och oförklarliga.

Hellre än att hålla tal, skulle jag egentligen, på ett mera påtagligt sätt, vilja försöka ge värme och ny trygghet åt alla som drabbats. Jag skulle vilja finnas till för var och en som vill berätta om sina hemska upplevelser från det paradiset som plötsligt förvandlades till ett helvete.

Men det är med ord jag kan förmedla till Er alla som drabbats, vår vilja att finnas hos Er nu - nu när chocken ännu är förlamande.

Jag önskar att jag på detta sätt kan inge hopp att en dag smärtan ska komma att lindras och ljus skönjas över den väg framåt, som nu ligger i mörker.

Med ord får vi försöka nå fram till varandra.

Nu börjar en ny termin i landets skolor, efter ett jullov som inte blev som vi önskat. I många skolor kommer bänkar att stå tomma. De kommer aldrig mer att användas av de barn och ungdomar, som för bara några dagar sedan satt där med levande tankar om nuet, framtiden och livet. Vi får aldrig veta vad de skulle kunnat göra av sina liv. Vi kommer heller aldrig att kunna tacka dem för den vänskap, glädje och livfullhet de spred omkring sig.

Hur ska vi kunna bära den saknaden? Hur ska Du som sitter i bänken bredvid och Ni föräldrar, syskon, anhöriga, lärare och ledare orka hantera förlusten?

Jag önskar jag hade ett bra svar. Tänk om jag, som kungen i sagorna, kunde ställa allt till rätta och sluta berättelsen med "att sedan levde de lyckliga i alla sina dagar". Men jag är, precis som Ni, bara en sörjande, sökande medmänniska.

Låt oss alla hjälpas åt. Vi vuxna vill lyssna på Er, som är barn

Superlativerna haglade över Kungen efter tsunamitalet i januari. Och kritiken.

Den positiva responsen handlade om att kungen plötsligt visade en stark känslös sida av sig själv. Att det bakom den rojala fasaden finns en människa som själv har upplevt förlusten av en förälder. Att det faktiskt är möjligt för en kung att visa förståelse för missöden, ”att bara vara människa”, utan att det blir påklistrat eller falskt.

Kungens trovärdighet, hans ethos i denna obekväma situation, bygger nästan enbart på hans egna erfarenhe-

ter – och sättet han presenterar dem på. Hade han utelämnat sin egen uppväxt – eller använt den mer aggressivt genom att t.ex. nämna den redan i talets inledning – kunde talet ha slutat som ännu ett exempel på Kungahusets brist på verklighetsförankring.

Nu fick vi i stället en nästan underspelad, dämpad placering av ’jag vet hur ni mår’, till och med förstärkt i sin ödmjukhet av det lilla *jag tror*: ”Jag tror jag vet vad det vill säga”.

Ibland är man starkast, när man visar sin svaghet. Ibland mest förtroendeingivande genom ödmjukhet.

och unga, på era berättelser om vad ni upplevt och känner. Visa oss era teckningar, era tårar, sorg och vrede. Vi vuxna finns här för att skydda och hjälpa Er.

Men Ni kan också hjälpa oss vuxna. Ni gör det genom att finnas hos oss. Inför det obegripliga är vi vuxna också som barn, som inte har svar på varför sådant händer, som vi inte vill ska hända.

Många barn har förlorat en eller båda sina föräldrar. Jag tror jag vet vad det vill säga. Jag har själv varit ett sådant barn. Min pappa omkom i en flygolycka när jag var mycket liten. Så jag vet vad det betyder att växa upp utan en pappa. Jämfört med många andra barn hade jag det säkert bra, men för ett barn är en förlorad förälder alltid oersättlig. Jag vet något om den saknaden.

Jag vill därför be Er, alla vuxna i dessa barns närhet att vara lyhörda för vad de säger och signalerar. För att ge dem de svar de ber om, försiktigt och varligt. Ovisshet kan ibland skapa mera ångest än vetskap.

Jag, liksom många andra män i min generation, är ovan att visa känslor. Men jag vill säga till alla som känner så:

Våga visa svaghet, värme och känslor. Låt oss våga hjälpa. Vi är alla bara människor, utan säkra svar på frågor om varför livet, som kan vara så roligt och lustfyllt, plötsligt visar sig vara grymt och obegripligt.

Men att bara vara människa är ändå mycket stort. Vi kan vara varandra till tröst och stöd i livets svåraste skeden. I sorgen då hopplösheten tycks ha ett fast grepp om varje minut. Låt oss då lägga våra masker åt sidan och våga vara medmänniskor.

Klarar vi det, kan ur det hemska, som har hänt, växa en ny tilltro, ett nytt hopp, en ny gemenskap och en ny tillförsikt om framtiden.

Källa: <http://www.royalcourt.se>